

**ВИСТУП АКАДЕМІКА НАН УКРАЇНИ В.В. МОРГУНА НА
НАУКОВО-ПРАКТИЧНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ «ДЕНЬ ПОЛЯ»**

*Високошановна президіє!
Шановне зібрання!*

Мій виступ присвячений хлібу в широкому розумінні цього слова, який у всі часи був добрим знаком життя, добробуту і творчої наснаги.

Забезпечення людства продуктами харчування — це світова проблема. Вона має глобальний характер і її вирішення — питання не лише економіки, а й великої політики.

Новим чинником, який останнім часом суттєво впливає на рівень продуктивності рослин, стали глобальні зміни клімату.

Озимі посіви в останні роки зазнають жорсткої посухи. Підвищення середньорічної температури на 1 °С призводить до зниження врожайності на 21 %. Експерти ООН прогнозують, якщо до 2050 р. не стримати глобальне потепління, врожаї зернових культур знизяться на 25 %, а потім упадуть ще значніше. Окремі землеробські регіони можуть стати непридатними для агровиробництва.

На сьогодні лише 25 країн світу здатні повністю забезпечити себе продуктами харчування. За прогнозами ООН, до 2050 р. світ опиниться перед загрозою голоду.

Щоб прогодувати населення, чисельність якого зростає, потрібно подвоїти врожайність зернових. На рівні сучасних знань це неможливо. Не даремно ООН визначила газ, нафту і продовольство критичними чинниками розвитку цивілізації нашого століття. У людства для виживання існує єдиний вихід — збільшення врожайності сільськогосподарських культур, головною серед яких є пшениця, основний хліб планети.

Шановні колеги! У зв'язку з поглибленням продовольчої кризи отримання в Україні врожаїв європейського рівня є питанням великої державної ваги. Резерви пшеничного поля та перспективи подолання майбутньої світової продовольчої кризи демонструють нам програми отримання рекордних урожаїв. У Новій Зеландії зафіксовано світовий рекорд урожайності пшениці 167,91 ц/га, який перевершив попередній рекорд у 165,2 ц/га, що належав Великій Британії.

Отриманий рекорд не є випадковим. Науковці підібрали відповідний сорт, технологію вирощування, компанія «Яра» розробила систему добрив, два рази застосовувалося зрошування.

Програми рекордних урожаїв покликані забезпечити базу знань для пошуку шляхів збільшення потенціалу урожайності пшениці до 20 т/га протягом найближчих 20 років.

Рекордний урожай зерна сорту озимої пшениці Фаворитка 200—350 ц/га отримує вже 15 років поспіль старший науковий співробітник Іван Бадулін у дрібноділянкових дослідах на родючих і добре зволжених ґрунтах узбережжя Каховського водосховища Запорізької області.

Рекордний урожай України у виробничих посівах без зрошення становить 131,8 ц/га. Він отриманий на сорті Фаворитка в господарстві «Ладіс» Черкаської області. У конкурсних випробуваннях Інституту фізіології рослин і генетики НАН України новий сорт Астарта сформував урожай 140 ц/га.

Українські аграрії торік встановили історичний рекорд, зібравши 66 млн т зернових та зернобобових культур, що на 5,9 млн т більше, ніж у 2015 р., в тому числі 26 млн т пшениці. Найвищий середній урожай зернових 64 ц/га отримано на Вінниччині. Окремі господарства досягли 65—70 ц/га. Це уже європейський рівень урожайності.

Нині європейська норма врожайності пшениці становить 6,0 т/га. Україна із 42 ц/га стрімко наближається до цього показника. Кількість господарств, які поставили собі за мету отримувати урожай європейського рівня в Україні, невпинно зростає.

Вже більш як 340 базових господарств Інституту рік у рік вирощують високі врожаї сортів озимої пшениці, створених в Інституті. Ми першими спільно зі швейцарською компанією «Сингента» очолили рух за отримання в Україні європейських урожаїв, заснували «Клуб 100 центнерів», який став своєрідною школою для аграріїв.

Шановні колеги! Дозвольте коротко доповісти Вам про урожаї, які забезпечили наші сорти у минулому році в Україні і далеко за її межами. Торік було закладено 13 науково-технологічних полігонів, в яких висіяно від 20 до 40 сортів озимої пшениці селекції Інституту, частина з них була створена спільно з Міронівським інститутом пшениці ім. В.М. Ремесла НААН України.

Зони Полісся та Західної України. На полігоні АФ «Вега Агро» Житомирської області 12 сортів пшениці селекції нашого Інституту забезпечили рівень урожайності 100—124 ц/га за середньої по досліді 85 ц/га. Найбільшу продуктивність 107—124 ц/га сформували посіви сортів Придніпровська, Каланча, Новосмуглянка, Подолянка, Злука, Астарта.

На полігоні Інституту сільського господарства Північного Сходу НААН України, де вивчалися понад 90 сортів десяти наукових установ України, наші сорти були кращими, вони забезпечили прибавку до середньої врожайності по досліді 12—18 ц/га. Серед них Злука, Каланча, Астарта, Малинівка, Золотококоса, Райгородка.

На полігоні агропідприємства «Агропродсервіс» Тернопільської області сорти Каланча, Сотниця, Астарта, Злука, Придніпровська, Достаток на демонстраційних посівах забезпечили урожай 105—115 ц/га з прибавкою до середнього стандарту від 5 до 14 ц/га. У товарних посівах поряд з іноземними сортами наші сорти не поступилися іноземним і забезпечили прибавку врожаю до середнього від 2 до 9 ц/га.

АФ «Сяйво-Стрий» Львівської області прислала нам листа: «Ми вирощуємо озиму пшеницю тільки Вашої селекції. Врожайність озимої пшениці сортів Дарунок Поділля, Злука, Смуглянка, Новосмуглянка, Борія в цьому році на площі 720 га становить 62 ц/га. Ця врожайність в умовах земель Прикарпаття є надзвичайно великою і її основа — селекційно-генетичні особливості Ваших сортів.

З повагою, директор АФ «Сяйво-Стрий» Ільницький Ігор Йосипович».

Дозвольте навести кілька прикладів із полігонів Лісостепової зони. У ТОВ «Агробуд» Вінницької області вивчалось 39 сортів, у тому числі 5 сортів іноземної селекції. Кращими були сорти Малинівка, Новосмуглянка, Сотниця та Фаворитка, які забезпечили прибавку врожаю до середнього рівня по досліді від 7,0 до 9,7 ц/га.

В АФ «Арчі» сорти Лимарівна та Дарунок Поділля забезпечили прибавку врожаю від 9 до 10 ц/га.

В АФ «Ольгопіль» Вінницької області, яка має майже степовий клімат, кращими були сорти Злука, Дарунок Поділля, Смуглянка, Достаток та інші, які забезпечили прибавку врожаю до середнього рівня по досліді від 16,8 до 26,8 ц/га.

Далі хочу доповісти Вам про результати випробування наших сортів у посушливій зоні України, Молдови та Росії.

При цьому слід зауважити, що ми, як і увесь світ, давно ведемо селекцію на посухостійкість, маємо селекційні точки Інституту в зоні Степу. Тому, як підтверджує досвід, зона вирощування сорту визначається не адресою установи, а кліматичними умовами, для яких селекціонер створює сорт, та його генетикою. Не випадково в зоні Степу Інститут представлений 31 сортом, що становить 25 %.

АФ «Славутич» Дніпропетровської області давно вирощує наші сорти. Користуючись нагодою, хочу висловити подяку керівництву фірми за нашу співпрацю. В минулому році сорти Смуглянка, Новосмуглянка, Богдана у виробничих посівах забезпечили урожай зерна 77—84 ц/га. Площі посівів сортів Інституту у двох районах області займають від 33 до 100 %.

Генеральний директор АФ «Славутич» Роман Володимирович Браціло повідомляє таке:

«Серед сортів слід відзначити:

- Смуглянка — три роки поспіль формує найвищий урожай в нашому господарстві, зокрема 84,4 ц/га в 2016 р.

- Золотоколоса, Подолянка — протягом багатьох років відзначаються стабільно високими врожайми за різних погодних умов та по різних попередниках; користуються великим попитом серед господарств нашого регіону для посіву по попереднику соняшнику.

- Новосмуглянка — короткостебловий сорт, урожайність становила 79,9 ц/га. Користується попитом серед господарств».

У державному сортовивченні Центру експертизи сортів Кіровоградської області нові сорти Ладижинка, Серпанок Київський, Бондарівна, Вінок Поділля перевищили за врожаєм зерна національний стандарт від 10 до 31 ц/га.

Харківський центр експертизи сортів наводить максимальні врожаї 21 сорту селекції різних установ України. Сорти Смуглянка, Славна, Богдана, Подолянка забезпечили прибавку врожаю від 8 до 28,8 ц/га над середньою для максимальних урожаїв 21 сорту. Сорт Смуглянка знову підтвердив свою унікальність, посів перше місце і забезпечив найвищий урожай — 108,2 ц/га.

Низький середній показник максимального врожаю 79,4 ц/га для 21 сорту засвідчує, що переважна більшість сортів державного сортопробування просто генетично неспроможна формувати високий урожай.

Новий сорт Астарт на полях ЗАТ «Павлівська Нива» Воронежської області РФ забезпечив прибавку врожаю до місцевих сортів-стандартів від 11,4 до 20,0 ц/га. Сорт занесений до Державного реєстру РФ.

Сорт Чорнява у вкрай посушливій зоні Ставропольського краю РФ забезпечив в державному сортопробуванні прибавку врожаю від 3,6 до 15,4 ц/га. Далі мовою оригіналу: «Мы уверены в увеличении посевных площадей Чорнявы в крае. Подтверждением этому служат вышеперечисленные высокие показатели урожайности в разных почвенно-климатических зонах края и проданные нами объемы семян».

Выражаем Вам и Вашим сотрудникам глубокую благодарность. Имеем желание и возможность более плотно на правовой основе работать с Вашими сортами озимой пшеницы Чорнява и Подолянка.

Генеральный директор ЗАО «ФЭС-Семена» Е.Н. Казьмин».

За результатами офіційних державних випробувань сортів Інституту в Молдові у вкрай посушливій зоні сорти Сотниця і Чорнява забезпечили прибавку врожаю 10—12 % до національного стандарту.

Таким чином, в результаті офіційних державних випробувань за кордоном сорти селекції нашого Інституту визнані новим селекційним досягненням і внесені в Державні реєстри сортів рослин: Молдова — Золотоколоса, Смуглянка, Богдана, Наталка, Володарка, Фаворитка, Сотниця, Славна, Спасівка, Чорнява, Хортиця, Каланча; Російська Федерація — Снігурка, Подолянка, Чорнява, Астарт.

В цілому ми маємо численну інформацію і позитивні відгуки про сорти Інституту від багатьох господарств України та поза її межами.

Наведені дані свідчать, що наші сорти мають високий генетичний потенціал продуктивності, високі холодо- та посухостійкість і в цілому є екологічно пластичними.

Сорти Смуглянка, Золотоколоса, Чорнява, Славна, Фаворитка, Астарт, Каланча, Дарунок Поділля та інші добре Вам відомі висіваються в усіх кліматичних зонах України та за її межами. Це високоінтенсивні сорти. На оптимальному фоні мінерального живлення генетика цих сортів забезпечує отримання максимальних урожаїв.

Ці сорти створені методом хромосомної інженерії, мають комплексний імунітет до основних хвороб озимої пшениці та придатні для використання в органічному землеробстві й на зрошенні. Вони призначені для добрих господарств, для високих технологій.

Сорти Подолянка, Богдана, Снігурка, Чигиринка, Новокиївська, Злука та інші — універсального типу використання. Вони забезпечують стабільні високі урожаї в усіх зонах України, мають відмінні посухо- і зимостійкість, невибагливі до умов вирощування і є, по суті, страховими сортами. Особливу увагу варто звернути на сорти Подолянка та Богдана, які за виробничою надійністю є неперевершеними. Вони створені для різних рівнів господарювання, в тому числі — для сучасних кризових умов.

Сорти селекції нашого Інституту мають добру й відмінну якість зерна. Серед них особливо слід відзначити сорти Наталка, Лимарівна, Соломія, Здоба Київська, Сонечко та інші, які відповідають високим вимогам.

Сорти Наталка, Соломія та Здоба Київська унікальні за якістю. Вони поєднують високу якість з високою білковістю зерна, а також є добрими та відмінними поліпшувачами якості.

У цілому по Україні сорти озимої пшениці селекції ІФРГ НАН України висіваються на площі 2,0 млн га, що становить 30,7 % посівів цієї культури. Найбільші посівні площі в Україні займають сорти Подолянка, Богдана, Смуглянка, Золотоколоса та Фаворитка, які за посівними площами знаходяться в першій вісімці, разом із трьома сортами селекції інших установ.

За останні роки у 52 господарствах України в реальних виробничих умовах сорти Інституту забезпечили отримання 100—120—131 ц/га. На сьогодні сорти селекції нашого Інституту серед сортів інших селекційних установ України мають найвищий фактичний генетичний потенціал продуктивності, тобто є найбільш урожайними.

Маючи широкий спектр сортів, важливо визначити головні критерії для їх надійного добору. Однорічні дані демонстраційних посівів без повторень, які масово проводяться в Україні, не можуть дати об'єктивну характеристику виробничої цінності сорту. На нашу думку, надзвичайно надійним показником є розмір посівних площ, на яких, за даними ЦСУ, висівався кожен сорт протягом останніх років. Цей критерій досить вагомий, оскільки є найвищим визнанням сорту, засвідчує його виробничу надійність.

В останні роки в окремих областях України висівається рекордна кількість сортів, а саме понад 140, що є збитковим. Реально, високопродуктивних сортів дуже мало. Зверніть увагу, що із 383 сортів вітчизняної та іноземної селекції, за якими ведуться статистичні обліки посівних площ, налічується тільки 8 сортів (або 2,1 %), які висіваються на площі 100 і більше тисяч гектарів. Серед них сорти Богдана, Подолянка, Смуглянка, Золотоколоса, Фаворитка селекції ІФРГ. При цьому сорти Богдана і Подолянка посідають перші два місця і займають найбільші посівні площі в Україні.

Решта три сорти із восьми: один є власністю приватної української фірми (3-тє місце) і два (4-тє і 7-ме місця) — сорти селекції Селекційно-генетичного інституту, м. Одеса. Переважна більшість сортів не отримала належної оцінки виробництвом і висівається на мізерних посівних площах. Тому кращими сортами для кожного господарства є сорти, які рекомендовані для вирощування в конкретній зоні і займають на сьогодні найбільші посівні площі.

Варто зазначити, що до рівня посівних площ 100 тисяч гектарів не піднявся жоден сорт зарубіжної селекції. Я поважаю наших зарубіжних колег. Однак їхнім добрим сортам не вистачає належної екологічної пластичності, вони мають низьку якість зерна, морозо- та посухостійкість. Вони здатні забезпечувати отримання добрих урожаїв лише у вузьких екологічних межах при високоінтенсивній, затратній технології. Це підтверджують щорічні повідомлення преси про те, що європейські країни через посуху та холоди недобирають прогнозований урожай від 7 до 30 %, при цьому втрати урожаю зерна становлять понад 1 млн т.

Шановні колеги! Хочу звернути Вашу увагу на нові сорти озимої пшениці селекції Інституту.

Новосмуглянка і Придніпровська — це короткостеблові високоінтенсивні сорти для оптимальних технологій. Фактичний генетичний потенціал продуктивності — відповідно 119,8 і 121,5 ц/га.

Сорт Соломія за якістю зерна належить до екстрасильних сортів.

Сорти Софія Київська та Даринка Київська середньорослі, універсального використання. Рекомендовані для всіх зон України. Мають високу екологічну пластичність, придатні для посіву по гірших попередниках. Фактичний генетичний потенціал продуктивності відповідно 119,3–116,3 ц/га.

Ці сорти є новим поколінням сортів селекції нашого Інституту і заслуговують на особливу увагу.

Окрім сортів Інститут має також цілу низку вагомих інноваційних розробок, з якими Ви ознайомитесь на полі. Серед них нові високоактивні бактеріальні препарати ризостим, азолек, стимулятори росту аватар та інші, технології застосування добрив і засобів захисту рослин.

Академік Академії аграрних наук Франції Олександр Ілліч Рибалка розповідь про нашу співпрацю з розвитку нових напрямів селекції сортів спеціального призначення для лікувально-профілактичного харчування та потреб переробної промисловості.

Шановні колеги! Важливою складовою високих урожаїв окрім сортів є добрива, захист рослин та інші елементи інтенсивних технологій. На сьогодні ми вносимо близько 90 кг діючої речовини добрив за оптимальної потреби в них 270–320 кг. Мрії України про 80–100 млн т валових зборів цілком реальні за умови оптимального забезпечення рослин органічними і мінеральними добривами. Так, Нідерланди за урожайності 85,0 ц/га вносять 320 кг поживних речовин.

Серйозною перешкодою до зростання валових зборів зерна пшениці є її пізні попередники — соняшник, кукурудза. Ми почали звикати до того, до чого не потрібно звикати. Пізні попередники та суха осінь вимушено переносять строки посіву озимих за межі оптимальних. Дуже часто ми змушені сіяти пшеницю у листопаді місяці.

При запізнених посівах озимі або не встигають зійти, або входять у зиму в стадії шилець, які ще не розкущилися. За масовими повідомленнями преси, щорічно таких посівів озимої пшениці близько 1,2 млн га або понад 20 %. Пізні посіви завдають суттєвих економічних збитків.

Загальний недобір урожаю пізнього посіву за межами оптимальних строків становить 10–20 ц/га, а при посіві по гірших попередниках порівняно з горохом чи чорним паром — відповідно 20–30 ц/га.

За англійської технології потенційний урожай визначається на посівах перед входженням у зиму. Так, якщо Ви дивитесь на землю і не бачите землі, а бачите зелений килим — це врожайний початок; а якщо дивитесь на землю і бачите землю — це перші втрачені можливості.

Тому при визначенні рентабельності соняшнику потрібно враховувати збитки, яких він завдає від недобору збіжжя пшениці.

На особливу увагу заслугове поліпшення якості вирощеного зерна й отриманого з нього борошна. В останні роки частка фуражного зерна в загальному валовому зборі, як правило, переважає. У зв'язку з низькою якістю зерна, вирощеного в Європі, попит на якісну продовольчу пшеницю постійно високий.

В Україні розпочалося будівництво великих борошномельних комплексів. Виробництво борошна так само, як і його реалізація, зросло в 2 рази. Україна в минулому році стала світовим лідером з експорту борошна. Але через його низьку якість ціна українського борошна була найнижчою у світі. Водночас США, поставивши на світовий ринок дещо меншу кількість борошна, ніж Україна, виручили від його експорту суму удвічі більшу.

Шановні колеги! Україні не тільки економічно невигідно вирощувати кормове зерно, а й соромно! Цю проблему терміново потрібно вирішувати. Україна повинна тримати високий товарний знак якості.

Наступна проблема — сировинний напрям експорту аграрної продукції України. У минулому році був установлений рекорд експорту зерна 39,4 млн т, зокрема пшениці 17,35 млн т. Однак торгівля сировиною — це шлях у нікуди. Ось приклад, який навів відомий журналіст Олександр Карпенко. У 2012 р. від експорту збіжжя Україна одержала 18,2 млрд доларів при 32 млн га орних земель. Тим часом у Нідерландах площа орних земель становить 2,3 млн га, а щорічна

середня вартість аграрного експорту з цієї країни — 100 млрд доларів, оскільки все, що вирощується, переробляється і лише тоді реалізується.

Ще одна проблема. Чи можемо ми конкурувати на ринках, коли всі складові нашого урожаю в нас чужі й імпортозалежні? Це негативно впливає на собівартість кінцевої продукції. Насіння чуже, засоби захисту, добрива — чужі, техніка — чужа. Враховуючи самодостатність національних сортових ресурсів і використовуючи досвід країн Європейського Союзу, просимо Уряд передбачити введення квот на реєстрацію сортів та ввезення в Україну насіння іноземної селекції. Всі ці складові урожаю, так необхідні аграріям, дорожчають не по днях, а по годинах. Вартість лише імпортного насіння орієнтовно становить 9–10 млрд грн, або 1 % бюджету держави. Чи може хто повірити в те, що Україна нездатна вирощувати власне насіння?

Відкриваючи свої ринки, спочатку знищується власне насінництво. А потім, що ще страшніше, національні генетика і селекція, які лежать в основі інноваційного розвитку аграрного виробництва. Настав час нам змінювати свою економічну політику. Ми повинні мінімум купувати, максимум продавати, тобто розбудовувати власні науку та економіку.

Приклад, як захищати свої ринки, дають нам Євросоюз та інші країни. Торговельна угода ЄС—Канада викликала в Європі шквал протестів і активно блокується. Європейці не хочуть, щоб американські товари приходили в Європу транзитом через канадські філії.

Серед головних принципів конкуренції є питання безпеки продовольчої продукції. Європейці вважають, що епідемія ожиріння в Америці спричинена, не в останню чергу, генетично модифікованими харчами.

Президент США Дональд Трамп підписав указ під назвою «Купуй американське і наймай американців». На його думку, виконання цього указу дасть 1 трильйон доларів інвестицій в інфраструктуру США. Нам би такий указ!

Настав час, коли у нас практично немає кордонів, але в самих нас є Батьківщина.

У жовтні минулого року з питання щодо захисту інтересів національної селекції та формування повноцінного ринку насіння я мав честь доповісти особисто Прем'єр-міністру України Володимирі Борисовичу Гройсману. Ці та низка інших заходів на державному рівні можуть забезпечити виживання і конкурентоспроможність вітчизняної селекції, яка традиційно мала і поки що має сильні наукові школи та успіх світового рівня. Порухнені питання аграрної науки і виробництва потребують негайного вирішення.

Україна має збирати стабільно не менш як 80 млн т зернових, оскільки аграрний потенціал її чорноземів оцінюється в 100 млн т зерна щорічно. Лише такі врожаї забезпечать її економічне майбутнє та процвітання й добробут власного народу.

Уже цілком очевидно, що проблема продовольчої безпеки в найближчі роки стане проблемою номер один усїєї планети.

На відміну від багатьох регіонів Україна ще зберігає можливість подвоїти урожайність зернових. Вона має скористатися світовим дефіцитом продуктів харчування на благо власної економіки. Хліб — це наша нафта і навіть більше нафти!

Тому національна ідея перетворення України на могутню аграрну державу має глибоке підґрунтя.

Дякую всім за співпрацю, завжди раді зустрічі з Вами.

Дякую за увагу!

15.06.2017 р., м. Київ